

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ» (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

ANALYSIS CONCEPT "CHURCH-STATE RELATIONS" (LEGAL ASPECTS)

Палінчак М.Ю.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Сочка В.І.,

*здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

У статті досліджуються головні складові поняття «церковно-державні відносини». Зазначено, що відносини між державою і Церквою мають характер суспільних та міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. Звертається увага на те, що поняття «державно-церковні відносини» ще не набуло статусу правової норми ані в міжнародному, ані вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність призводить до односторонньої його інтерпретації та негативно впливає на характер відносин між державою і Церквою. Зазначається, що аналіз поняття державно-церковних відносин дозволяє зробити висновок, що такі відносини є важливою складовою як внутрішньої, так і зовнішньої політики та безпосередньо формують міжнародний імідж країни.

Ключові слова: держава, релігія, Церква, релігійна організація, державно-церковні відносини.

В статье исследуются главные составляющие понятия «церковно-государственные отношения». Отмечено, что отношения между государством и Церковью имеют характер общественных и межинституциональным, поскольку понятие «отношения» выражает совокупность многообразных связей, возникающих между субъектами социального взаимодействия, и одновременно характеризует государственно-общественное взаимодействие как целостность. Обращается внимание на то, что понятие «государственно-церковные отношения» еще не получило статус правовой нормы ни в международном, ни отечественном законодательстве. И именно такая неопределенность приводит к односторонней его интерпретации и негативно влияет на характер отношений между государством и Церковью. Отмечается, что анализ понятия государственно-церковных отношений позволяет сделать вывод, что такие отношения являются важной составляющей как внутренней, так и внешней политики и непосредственно формируют международный имидж страны.

Ключевые слова: государство, религия, Церковь, религиозная организация, государственно-церковные отношения.

The article examines the main components of the concept of "church-state relations". It is noted that the relationship between the State and the Church have the character of public and inter-institutional, as the concept of "relationships" expresses a set of diverse relations arising between subjects of social interaction, and also characterizes public-public cooperation as integrity. Attention is drawn to the fact that the concept of "state-church relations" has not yet received the status of a legal norm of any international or domestic law. And it is this uncertainty leads to a one-sided interpretation and its negative impact on the nature of the relationship between church and state. It is noted that the analysis of the concept of state-church relations leads to the conclusion that such relations are an important part of both domestic and foreign policy, and directly shape the country's international image.

Key words: state, religion, church, religious organization, church-state relations.

Актуальність теми. Поняття «церковно-державні відносини» широко вживається в науковій літературі, при цьому й дотепер не існує загально визначеного тлумачення цього поняття. Крім того, воно не набуло ще статусу правової норми ані в міжнародно-правовому, ані у вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських і односторонніх його інтерпретацій.

Невизначеність сутності й природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між двома інституціями – державою і Церквою, а також і на процеси формування державної політики стосовно Церкви зокрема і в цілому. На практиці це виявляється у конфліктах різного роду і різних рівнів, що суттєво впливає на стабільність / нестабільність соціально-політичного розвитку держави. Тому питання чіткого визначення поняття

«державно-церковні відносини» є надзвичайно актуальним.

Метою статті є дослідження основних складових поняття «державно-церковні відносини».

Виклад основного матеріалу. Даній тематиці присвячені праці таких зарубіжних вчених, як Ф. Душіца [12], В. Пивоварський [14], М. Мчедлова [6] та ін.

«Державно-церковні відносини» – це поняття, що утворилося шляхом об'єднання двох усталених понять – «держави» і «Церкви». Щодо першого терміну «держави», то існує чітке визначення її як інституції політичної влади, суспільної структури, яка організована відповідним чином і яка здатна здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами цен-

тральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана «конституційна термінологія». Існує чимала кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними до того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. В лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «Церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви, як «релігійна організація, об'єднання, товариство» [13, с. 24].

Безсумнівно, діапазон значень терміну «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда і релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також Церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо використовується термін «Церква», то поряд з цим, паралельно, слід вживати термін «релігійна організація» або інший можливий його синонім. На думку польських правників, оптимальним визначенням, якщо не обмежуватися терміном «релігійні організації», є конструкція «Церква та інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли нема явної потреби конкретизації якоїсь із тих організацій або церков [14, с. 7–8].

Однією з причин відносно нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невиразність самого поняття світськості. Але можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від Церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава» і являє собою його висхідний компонент, який разом з іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади.

По-друге, – це рівноправність всіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття «світськість», є незалежність держави і релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. В негативному аспекті – це конкретизація відокремлення, а в позитивному – незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти та релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави і релігійних організацій, засновані на тому, що кожна з цих спільнот сама встановлює для себе норми права і керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

І, нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці.

Маючи різні природи, Церква і держава використовують різні засоби для досягнення своєї мети.

Держава спирається в основному на матеріальну силу, включаючи силу примушення, а також на відповідні світські системи ідей. Церква ж має в своєму розпорядженні релігійно-етичні засоби для духовного керівництва.

Держава і Церква – різномірні організації. Вони не повинні ні зливатися воедино, ні підмінювати одна одну. Однак виникає цілком природне запитання: чи можливо в дійсності обопільне співробітництво між світською і духовною владою, між царством Кесаря і царством Бога? Характерно, що багато сучасних православних богословів оцінюють можливості подібної взаємодії досить стримано. Так, протоієрей І. Мейендорф, наприклад, пише: «Союз Церкви з державою, що бере свій початок при імператорі Костянтині,.. був у деякому відношенні двозначним... За свободу й нові можливості Церква заплатила дорогою ціною» [5, с. 232].

Представник не церковної, ліберальної інтелігенції початку ХХ ст. Д. Койген вважав інакше: на його погляд, світська державність стає можливою тільки з перемогою християнського світового порядку. З іншого боку, «державна влада, безумовно, має потребу в релігії, але щоб кожний з людей, який входить у дану державу, хотів погодитися з усіма іншими, щоб у цьому був не тільки момент примуса, але й момент етичного самопримуса, навіть більше: момент релігійного пориву» [3, с. 114]. У підсумку Д. Койген приходиться до висновку, що «державна влада, звільнившись від пут божества, від теократії, не зуміла довго стояти на власних ногах і завжди тяжіла до того центру життя, де існував релігійний початок» [3, с. 115].

Щодо конституційного закріплення відносин цих двох інституцій, то у конституціях тих чи інших країн можуть і не визначатися конкретно принципи незалежності і автономії держави і Церкви і взагалі не формулюватися інституційні основи, які стосуються відносин між цими суб'єктами. В таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті і віросповідання в загальному розумінні є зазвичай рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак варто пам'ятати, що становище релігійних організацій в державі засновується на тих правах і свободах, якими наділений людський індивід.

Дослідники майже одностайно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, яка характерна для певного етапу суспільства. Зміни у суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами. Такого типу взаємозв'язки знаходилися у центрі уваги класиків. Так, Е. Дюркгейм вказував, яким чином зміни у поділі суспільної праці, що мають місце при переході від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно і суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили, між іншим, момент зародження релігійної індивідуалізації [13, с. 115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються такі питання: кому надавати право юридичної

особи – Церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігійних інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень; умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади і центрами релігійних організацій та т. п.

Варто зазначити, що важливий теоретико-методологічний сенс має і третя складова поняття «державно-церковні відносини» – поняття «відносини». У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Визначення, яке є класичним, аналізованому поняттю дав Г.В.Ф. Гегель, зазначаючи «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які, «володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [2, с. 103–104].

У контексті даного дослідження поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків Церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції.

При цьому слід зазначити, що відносини між державою і Церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії.

У цьому контексті доцільно навести і такий цікавий факт: декілька священників в Росії, щоб спокійно використовувати відому продукцію Apple, вже змінили значок із зображенням надкушеного яблука, яке символізує описаний у Біблії першорідний гріх, на емблеми із зображенням хреста [6, с. 25–47]. Тобто достатньо вірним уявляється яскравий вислів У. Бека, що політикою становиться навіть те, що раніше до цієї сфери не відносилось.

Окрім того, ці відносини слід аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати і як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» і «соціально-політичні форми».

Таким чином, це поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципову можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями.

У вигляді результату аналізу складових частин поняття «державно-церковні відносини» воно постає як законодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираз тих закономірностей, що впливають на державу і Церкву в їх динаміці.

Варто також підкреслити, що взаємовідносини між державною і релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на соціально-політичні процеси в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [8, с. 38]. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до Церкви, але одночасно Церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (Церква) задає параметри і межі державного втручання, що визначається завданнями і функціями держави. Так, Ж. Тоценко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, по можливості нівелювати їх відмінності», саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту [9, с. 7].

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними і релігійними інституціями та окремими офіційними представниками влади і Церкви продукують та виявляють свободу і рівність учасників процесу. Останній у цьому випадку одночасно виступають і суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості та керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Для коректного застосування поняття «державно-церковні відносини» варто проаналізувати наявні в науковій літературі його дефініції та завдяки їх компаративному аналізу відшукати адекватне визначення.

У цьому аспекті слід звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В.А. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Автор, один із перших у вітчизняній науці, подає загальне визначення цього поняття: під державно-церковними відносинами ми розуміємо взаємодію конституційно-правових та церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві [11].

В «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і Церкви, регулюванням правового становища церкви» [4, с. 464].

В «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків Церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [10, Т. 2, с. 163]. О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «сформовану на основі

певних, загальноприйнятих норм, звичаїв та законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90–91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні у науковій літературі – політологічній, юридичній, філософській – дефініції державно-церковних відносин. Кожне з цих визначень акцентує певний аспект суб'єктів відносин – соціально-політичний, правничий, філософський, кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Виходячи з ретроспективної та наявної об'єктивної сукупності системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави і Церкви, їхнього політичного, соціального та конституційно-правового характеру, враховуючи потребу в чіткому, юридично і конфесійно нейтральному визначенні цього поняття, автор пропонує наступну дефініцію. Державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових і моральних нормативних зв'язків між двома інституціями – державою та інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами,

деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), що склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є однією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади і релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезинтеграції, співпраці [7, с. 55–56].

Висновки. Відносини між державою і Церквою не є суто внутрішньою проблемою. Такі відносини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж країни. Сьогодні етап взаємоадаптації й становлення державно-церковних відносин практично відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини», за своєю суттю, є універсальним та поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномену, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин та наявні інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / Під ред. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет : в 2-х т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Наука, 1973. – 541 с.
3. Записки Петроградского религиозно-философского общества. – Петроград, 1916. – Вып. IV. – 403 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Українська видавнича спілка, 1996. – 942 с.
5. Мейендорф И. Церковь и государство: Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси / И. Мейендорф. – М. : Наука, 1991. – 632 с.
6. Мчедлова М.М. Возвращение религии, или Новый мир: В поисках объяснения / М.М. Мчедлова // Политическая наука ; редкол. : Е.Ю. Мелешкина (гл. ред.) и др. – М., 2013. – № 2. – С. 25–47.
7. Палінчак М.М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини» / М.М. Палінчак // Освіта регіону. Серія «Політологія. Психологія. Комунікації». – К. : Університет «Україна». – 2013. – № 1. – С. 50–57.
8. Сорокин П.А. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс / П. А. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 36–38.
9. Тощенко Ж.Т. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж.Т. Тощенко // Философские науки. – 2002. – № 33. – С. 7–9.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1–6/ Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1999.
11. Ященко В.А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис. ... к. філос. н. : спец. 09.00.06 / В. А. Ященко. – К. : Ін-т філософії НАН України, 1993. – 189 с.
12. Dusicza F. Az állam és az egyház viszonya / Ferenc Dusicza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/doRIV>.
13. Pietzak M. Prawo Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – 54 s.
14. Piwowarski W. Socjologia religii / W. Piwowarski. – Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1996. – 98 s. Prawo Wyznaniowe. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. O gwarancjach wolności sumienia i wyznania. – Warszawa, 1989. – 396 s.